

Міністерство культури України
Національна бібліотека України для дітей

**Великі українці:
Пантелеймон Куліш —
фундатор українського відродження**
(до 195-річчя від дня народження)
Методичні поради

Київ 2014

ББК 78.387.38:83

В 27

УДК 027.625

Матеріал підготувала: Галета О.В.
Літературний редактор: Кійко Н.М.
Відповідальна за випуск: Гордієнко А.І.

Методичні поради присвячені 195-й річниці від дня народження фундатора українського відродження Пантелеймона Куліша. Подається матеріал про його життя та творчу діяльність, а також розробки книжкової виставки-досьє, літературного вечора, літературної гри для юних ерудитів, за допомогою яких працівники бібліотек для дітей і педагоги можуть познайомити читачів-дітей з постаттю Великого Українця.

Ухвалено Секцією з питань науково-дослідної, науково-методичної та науково-бібліографічної роботи ученої ради Національної бібліотеки України для дітей (Протокол № 3 від 10.09.2014 р.)

У серпні 2014 р. літературна Україна відзначала 195-річчя від дня народження українського письменника, поета, фольклориста, етнографа, перекладача, критика, редактора, видавця та громадського діяча Пантелеймона Олександровича Куліша. Його внесок в українську культуру, мову та літературу вагомий і безперечний. Довгий час його ім'я згадувалося дослідниками здебільшого у негативному плані, твори майже не видавалися. І лише у роки відродження української культури його творчий доробок посів вагоме місце.

Письменник належав до тих великих художників слова, творчість яких не була ідентичною їхньому політичному світогляду, адже його твори не лише виражають певні ідеї, а й акумулюють у собі результати пізнання життя та становлять художнє узагальнення дійсності.

Майже 57 років невтомної творчої праці автора були спрямовані на піднесення свідомості й національної гідності народу, збагачення його культури, науки, освіти, він написав близько 50 томів наукових, публіцистичних та художніх праць, з-поміж яких більшість присвячені формуванню національної освіти. За словами І. Франка по змозі своїх сил П. Куліш намагався відповідати потребам своєї суспільності, зобразити її погляди... і йти поряд з її розвитком національним і суспільним, незважаючи на те, що його супроводжували не тільки здобутки, а й невдачі, заборони і переслідування.

Народився «гарячий Панько» Куліш, як він згодом іноді підписуватиметься, 7 серпня 1819 р. у м. Воронежі колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині — Шосткинський р-н Сумської обл.) у родині заможного хлібороба Олександра Андрійовича та дочки козацького сотника Івана Гладкого — Катерини. Була в нього і «духовна мати» — сусідка по хуторах Уляна Терентіївна Мужилівська, яка й привернула його до книжної мудрості і наполягла на навчанні у Новгород-Сіверській гімназії, директором якої був відомий український письменник і педагог І. Тимківський. Згодом про свої перші свідомі роки життя і навчання Панько Куліш розкаже у повістях «История Уляны Терентьевны»

(1852), «Яков Яковлевич» (1852) і «Феклуша» (1856). Та першим його літературним твором була оповідка «Циган» (1841), яку він витворив із почутої від матері народної казки. Після закінчення у 1839 р. Новгород-Сіверської гімназії П. Куліш вступає до Київського університету Св. Володимира. Та мрія навчатися тут, яку він плекав протягом 7 років після невдалої спроби вступити до цього навчального закладу, обірвалася оскільки він не мав документального свідчення про дворянське походження, а отже — й права тут навчатися. Літературну творчість П. Куліш розпочав з опрацювання українських народних казок і фантастичних переказів, а дебютував міфологічно-етнографічними оповіданнями «О том, от чего в местечке Воронеж высох Пешевцов став» і «О том, что случилось с козаком Бурдюгом на Зеленой неделе». Виразніше виявив творчу індивідуальність у «повести из народных преданий» «Огненный змей» (1841). Віддавши данину модній тоді гегелівській фантастиці, а також «котляревщині» — в «уривку з казки» «Циган» (1841), який він витворив із почутої від матері народної казки та обробленому українською мовою в комічно-бурлескному стилі, Куліш пішов далі шляхом ледь чи не винятково серйозного тону й високого стилю, поєднуючи буденне й піднесене, реальне й ідеальне, часом містично-християнське, але майже без елементів народної демонології та похмурої фантастики. З початку 40-х років завдяки протекції інспектора шкіл М. Юзефовича здобув посаду викладача в Луцькому дворянському училищі. У цей час він пише російською мовою історичний роман «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (наприкінці 1842 р.) та оповідання-ідилію «Орися» (1844 р., вперше опубліковане 1857 р. у фольклорно-історичному збірнику «Записки о Южной Руси», надрукованого «кулішівкою» — розробленим ним фонетичним правописом, яким ми користуємося дотепер). Визначним є внесок П. Куліша у розвиток української ліричної та ліро-епічної поезії. Перша версифікаційна спроба письменника поема «Україна. Од початку України до батька Хмельницького» (1843) народилася з його задуму «выразить жизнь малороссийского народа в эпосе». Тоді ж він починає роботу над своїм історичним романом «Чорна рада», задум якого виник у автора в часи бурхливого захоплення давниною. Автор першого

історичного роману українською мовою «Чорна рада» був найактивнішим учасником процесу зародження, формування і становлення жанру історичної прози в українській літературі 40-50-х рр. XIX ст. У 1845 р. у журналі «Современник» світ побачили перші розділи роману «Чорна рада» після чого Пантелеймон Олександрович отримує запрошення до Петербургу на посаду старшого вчителя гімназії та лектора російської мови для іноземних слухачів університету. У 1847 р. вирушає до Західної Європи для вивчення слов'янських мов, історії, культури та мистецтва. На рубежі 1845-1846 рр. у Києві було утворене Кирило-Мефодіївське товариство, з членами якого П. Куліш, будучи у Петербурзі, активно листувався, мав з ними окремі зустрічі, також очолював ліберальне крило товариства та закликав до культурництва й просвітницької роботи. М. Жулинський писав, що трійця — Шевченко, Костомаров і Куліш — була духовним осердям заснованого в Києві Кирило-Мефодіївського товариства, участь у якому так драматично позначилася на їхніх долях. У 1847 р. П. Куліша за участь у товаристві було заарештовано у Варшаві. Після кількомісячного ув'язнення у Петропавловській фортеці із забороною друкуватися, він був відправлений на заслання до Тули, де багато працює над самоосвітою, вивчає іноземні мови, світову літературу та історію, не залишаючи літературної та наукової праці. Саме там написано історичний роман «Северяки», який згодом з'явиться друком під назвою «Алексей Однорог», автобіографічний роман у віршах «Евгений Онегин нашего времени», роман «Петр Иванович Березин и его семейство, или Люди, решившиеся во что бы то ни стало быть счастливыми» інші твори російською мовою, а також «Историю Бориса Годунова и Дмитрия Самозванца». В грудні 1850 р. Пантелеймона Куліша було звільнено під нагляд поліції із забороною друкуватися. Та це його не зупиняє. Під криптонімом Николай М. він публікує в Некрасовському «Современнике» російські повісті і двотомні «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя». Та найбільшим своїм творчим успіхом Пантелеймон Куліш вважав двотомну збірку фольклорно-історичних і етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси», які з'явилися у Петербурзі у 1856-1857 рр. у двох томах і викликали подив та захоплення читачів та критиків. У 1857 р. виходить повним

другом «Чорна рада», український буквар і читанка — «ГраMATка», «Народні оповідання» Марка Вовчка, які він відредагував і опублікував, відкриває власну першу українську друкарню у Петербурзі.

У березні 1858 р. П. Куліш разом з дружиною вирушає в мандри Європою, під час якого засновує альманах «Хата», а брат дружини В. Білозерський клопочеться про видання першого українського часопису «Основа», підготовкою матеріалів до якого відразу ж захопився П. Куліш. Сторінки цього журналу заповнюють його науково-популярні нариси із історії України — «Хмельницщина» і «Виговщина» (1861) і його перші ліричні поезії та поеми. На той же період припадає й вихід першої, найвагомішої збірки письменника — «Досвітки. Думи і поеми» (1862), якою він претендував стати Шевченковим наступником у поезії, «докінчати» Шевченкову «роботу», що й задекларував у тодішніх поетичних посланнях-маніфестах «Братові Тарасові на той світ» і «До братів на Вкраїну». У другій половині «Дунайської думи» (1863) П. Куліш не обмежився художнім екскурсом в історичне минуле, а з гіркотою зобразив тяжке становище пригнобленої царизмом сучасної України.

Як драматург П. Куліш дебютував першою (і єдиною) дією, написаною прозою, незавершеної п'єси «Колії. Українська драма з останнього польського панування на Вкраїні» (1860), наступна спроба — «Продова морока. Вертепна містерія на Різдвяні свята» (1869) була яскравим протестом проти російсько-імперського поневолення України, а найвищим здобутком Куліша-драматурга стала «Драмована трилогія» (1893).

У 60-х роках Куліш українською мовою надрукував ряд різних за жанровими модифікаціями оповідань: романтичну ідилію «Дівоче серце» (1862), романтично-баладне оповідання «Гордовита пара» (1861), оповідання-анекдоти «Сіра кобила», «Очаківська біда», морально-повчальні оповідання «Про злодія у селі Гаківниці» (1861), «Потомки українського гайдамацтва» та історичні оповідання «Мартин Гак» й «Січові гості» (1861).

У 1864 – 1868 рр. працював у Варшаві, з 1871 р. — у Відні, а з 1873 р. — у Петербурзі на посаді редактора «Журнала Міністерства

путей сообщения», паралельно працюючи над тритомним дослідженням «История воссоединения Руси» (1874-1877).

Окремими книжечками у Кулішовому перекладі у Львові вийшли біблійні тексти «П'ять книг Мусієвих», «Іов» (1869), «Псалтир, або Книги хвали Божої» (1871), а у співавторстві з І. Пулюєм у Відні — «Євангеліє» (1871).

Роки збігали, відходили у небуття друзі, однодумці, по суті, не залишилося. У 1876 р. після заборони використання української мови згідно Емського указу, письменник оселяється на хуторі Мотронівка, де господарює, укладає із своїх російськомовних статей і україномовних художніх творів збірку «Хуторская философия и удаленная от света поэзия», яку після появи друком 1879 р. цензура забороняє і вилучає з продажу. Та це не зупиняє вченого — він приглядається до мусульманських етичних засад Ісламу і видає поему «Магомет і Хадиза» (1883), драму у віршах «Байда, князь Вишневецький» (1884).

Вершиною поетичної творчості Куліша стає збірка «Дзвін» (1893), складена з віршів і поем 80-х – п. 90-х рр., а окрасою всієї української поезії стала його любовна лірика та ліро-епіка, присвячена дружині — «Чолом доземний мій же таки Знаній», «Трое схотинок», «Благословляю час той і годину...», зразок буколічної поезії «Рай», біографічно-алегорична «Дума-казка про Діда й Бабу, про Курочку рябеньку й Надібку золотеньку», релігійно-філософська «Дума про найвищий дар», що увійшли до цієї збірки. В останній період свого життя письменник багато перекладає, зокрема твори Шекспіра, готує до видання в Женеві третю збірку поезій «Дзвін», завершує історіографічну працю в трьох томах «Отпадение Малороссии от Польши», а переспіви з Байрона, Гете, Шіллера, Гейне склали його збірку «Позичена кобза» (1897). У 1899 р. вийшла друком лірико-епічна поема «Маруся Богуславка», яка внаслідок пожежі 1885 року на хуторі Мотронівка збереглася без закінчення.

Помер Пантелеймон Олександрович Куліш 14 лютого 1897 році. Помер за робочим столом, з олівцем у руках...

Заповітною мрією Куліша було створення самостійної української держави, віру в яку він висловив ще у 1843 р. у «Книзі о

ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького» і проніс через усе життя. Лейтмотивом Кулішевих змагань упродовж усього свого життя було двоєдине прагнення: зберегти національне обличчя українського народу, його мову й культуру, звичаї і традиції; закласти основи національно-самобутньої української літератури — і, водночас, європеїзувати українців.

Ознайомлення юних читачів із життєвим і творчим шляхом письменника сприятиме глибшому осмисленню боротьби українського культурно-політичного життя за право національного самовизначення за умови режиму царської Росії і сьогодення української нації. Тому для цього варто використати наочні та ігрові форми роботи. Наприклад, оформлюючи для читачів-учнів 7-8 класів виставку-досє «У праці каторжній, в трагічній самоті» (**Додаток 1**), доречно буде використати книги та статті і про життєвий шлях П. Куліша, а також його творчу спадщину — художні твори та переклади.

Для глибшого ознайомлення читачів-учнів 8-9 класів з життєвим та творчим шляхом видатного прозаїка, поета, драматурга, видавця, ученого-літературознавця та громадського діяча України цікавим буде проведення Літературного вечора «Караван історій «Буде дух його із віку в вік сіяти...» (**Додаток 2**) та літературної гри для юних ерудитів: «Першорядна зірка нашого письменства» для читачів-учнів 9-10 класів (**Додаток 3**).

«У праці каторжній, в трагічній самоті»

Схема книжкової виставки-досьє до 195-річчя від дня народження П.О. Куліша для читачів-учнів 10-11 класів та організаторів дитячого читання

*Я не поет і не історик — ні!
Я піонер з сокирою важкою:
Терен колючий в рідній стороні
Вирубую трудящою рукою¹.*

Розділ I. Фундатор українського відродження

1. **Гончар О.** Національна ідея у світогляді і творчості П. О. Куліша / О. Гончар // Горбачук В. Барви української мови. — Київ, 1997. — С. 178-179.
2. **Копиленко О.** Пантелеймон Куліш: «Я піонер з сокирою важкою» / О. Копиленко, М. Копиленко // Віче. — 1994. — № 7. — С. 119-133.
3. **Куліш П.** Щоденник / П. Куліш ; Упоряд. тексту, приміт. С.М. Кіржаєва; АН України; Ін-т укр. археографії; ЦНБ; Київ. орг. СП України; Ін-т підвищення кваліфікації працівників культури. — Київ, 1993. — 87 с. : іл. — (Серія книжкових пам'яток «Українські пропілеї»).
4. **Нахлік Є.** Антична спадщина у творчості П.Куліша / Є. Нахлік // Київська старовина. — 2001. — № 1. — С.62-72.
5. **Погребенник В.** Кулішева думка про велич і славу України / В. Погребенник // Українська література в загальноосвітній школі. — 2007. — № 11. — С. 5-7.
6. **Погрібний А.** «Гарячий Куліш» / Погрібний Анатолій // Пам'ять століть. — 2000. — № 3. — С.26-35.

¹ Піонер // Куліш П. Твори : В 2 т. Т. 1 : Поезія / Куліш П. ; Підгот. тексти, упоряд. і склав прим. М.Л.Гончарук; Авт. передм. М.Г.Жулинський. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 217.

Розділ II. *Перший український історичний роман*

1. **Дзира І.** «Чорна рада» та її джерела : До 150-річчя написання роману / І. Дзира // Освіта. — 1997. — 8-15 січ. — С. 12-13.
2. **Івашків В.** Пантелеймон Куліш і його історичний роман «Чорна Рада» / В. Івашків // Куліш П. Чорна рада. — Київ, 1991. — С. 149-157.
3. **Куліш П.** Чорна Рада : Хроніка 1663 р.: Роман. Оповідання / П. Куліш. — Київ; Харків : ТАСТ-М: Євроекспрес, 2000. — 384 с. — (Історія України в романах).
4. **Слоньовська О.** «Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали...» : (Аналіз роману П. Куліша «Чорна рада») / О. Слоньовська // Дивослово. — 1994. — № 12. — С. 11-16.
5. **Стріха М.** Пантелеймон Куліш і його «Чорна Рада» / М. Стріха // Куліш П. Чорна Рада. — Київ, 1993. — С. 5-12.
6. **Яценко Н.** Історизми в романі П. Куліша «Чорна рада» : (Назви одягу та козац. атрибутики) / Н. Яценко // Дивослово. — 1998. — № 5. — С. 15-17.

Розділ III. *Багатогранний письменницький скарб П. Куліша*

*...Віщуванням новим
Серце моє б'ється —
Через край із серця
Рідне слово лється...²*

1. **Куліш П.** Твори. В 2 т. Т. 1 : Прозові твори; Поетичні твори; Переспіви та переклади / П. Куліш ; Упоряд., приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. — Київ : Наукова думка, 1994. — 750 с. : портр. — (Бібліотека української літератури. Українська нова література).

² Заспів // Куліш П. Твори. В 2 т. Т. 1 : Прозові твори; Поетичні твори; Переспіви та переклади / Куліш П. ; Упоряд., приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. — Київ : Наукова думка, 1994. — С. 266. — (Бібліотека української літератури. Українська нова література).

2. **Куліш П.** Твори. В 2 т. Т. 2 : Поєми; Драматичні твори / П. Куліш ; Упоряд. і приміт. В. М. Івашкова; Ред. тому М. Д. Бернштейн. — Київ : Наукова думка, 1994. — 766 с. — (Бібліотека української літератури. Українська нова література).
3. **Куліш П.** Твори : В 2 т. Т. 1 : Поезія / Куліш, Пантелеймон Олександрович ; Підгот. тексти, упоряд. і склав прим. М. Л. Гончарук; Авт. передм. М. Г. Жулинський. — Київ : Дніпро, 1989. — 654 с. : портр.
4. **Куліш П.** Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / П. Куліш ; за заг. ред. Л. Івшиної ; упоряд І. Сюдюков, М. Томак, Н. Тисячна ; дизайн обкл. А. Гаврилюк. — Вид. 1-е. — Київ : Українська прес-група, 2012. — 55 с. : 1 портр. — (Бібліотека газети «День». Україна Incognita), (Бронейбіна публіцистика).
5. **Куліш П.** Оріся. Півпівника (Гішпанська дитська казочка) / П. Куліш // Рідне словою Українська дитяча література : Хрестоматія : У 2-х кн.. Кн. 1. — Київ : Либідь, 1999. — С. 169-179.
6. **Куліш П.** Повість про Український народ; Моє життя (Жизнь Куліша); Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / П. Куліш ; Упоряд., передм., пер., прим. й авт. редагування О. Шокало. — Київ : Український світ, 2005. — 382 с. : портр.
7. **Куліш П.** Полум'яний син України. Оріся / П. Куліш // Бандура О. М., Кучеренко Є. М. Українська література : Підруч. для 6 кл. / О. М. Бандура, Є. М. Кучеренко. — 22-ге вид. — Київ : Освіта, 1997. — С. 84-94.
8. **Куліш П.** Чорна рада. Хроніка 1663 року : роман, вірші / П. Куліш ; дизайн обкл. О. В. Шевченко. — Харків : Аргумент принт, 2012. — 159 с. — (Українська класична література).
9. **Куліш П.** Чумацькі діти : (переспів з пол.) / П. Куліш ; образки В. Цимбала. — Львів : Світ дитини, 1927 (Жовква : 3 печатні О. Василян). — 15 с. : іл. — (Діточа бібліотека ; Книжечка 76). — На тит.: Пантелеймон Куліш.
10. **Українська класична література** : кращі твори : Жіноча доля і кохання / Г. Квітка-Основ'яненко ; П. Куліш ; М. Вовчок ; О. Кобилянська ; М. Коцюбинський ; уклад. С. М. Заготова ; іл. О. К. Перепелиця. — Донецьк : БАО, 2009. — 415 с. : іл.

«Караван історій «Буде дух його із віку в вік сіяти...»

Літературний вечір до 195-річчя від дня народження

П. О. Куліша для читачів-учнів 9-10 класів

Мета: сприяння глибшому ознайомленню читачів-учнів із життєвим і творчим шляхом письменника, літературознавця та одного із професійних засновників так званої письменницької літературної критики Пантелеймона Олександровича Куліша; привернення уваги читачів до творчої спадщини епохальної постаті в українській літературі; підвищення загальнокультурного рівня розвитку читачів-дітей та збагачення їх літературного кругозору.

Дійові особи: Бібліотекар (Ведуча), бібліотекар (Ведучий), П. Куліш, Учень, Учениця, Таволга, Орися, Грива, Осауленко, Дівчина 1, Дівчина 2, Дівчина 3.

Декорації на сцені: на задньому плані (на екрані) — фото хати письменника в с. Мотронівка (фото протягом дійства можна змінювати), на авансцені — письмовий стіл з кипюю працю, чорнила, перо, свіча. За столом працює П. Куліш...

Куліш. «...солов'ї співають сотнями. Запах черемхи робить повітря густим, неначе з нього зібрані вершки та вліті в чашу мотроновського життя. Тут особливо гарні дві пори року — весна та осінь. Вони завжди приголомшують мене новизною, неначе я від народження не бачив ні такої весни, ні такої осені... Літо ж у нас розкішне, що шкода їм нехтувати заради міського життя. Думаю, що відчинене в сад вікно біля письмового столу зберігає багато фізичної сили, яка мені потрібна у зв'язку з обширністю майбутніх праць».

Учень. Чи згадуєш, земляче, край той пишній,
Де річеньки блищать сріблом текучим,
Де, мов кармазин, червоніють вишні
І дишуть медом пасіки пахущим;
Де гарбузи в цвіту по лісах в'ються
І яблуні під яблуками гнуться?
Туди, туди щодень душею лину;
Там знаю любе, затишне кубельце
І згадую квітчасту Україну,
І знов цвіте, знов молодіє серце.
Отам би жити, господа хвалити!
Да ні! Шкода про се і говорити...

Куліш. Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща й над ясну зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі.

Може, й гріх таке казати: де таки видано, щоб дівча було краще од святого сонця й місяця? Да вже, мабуть, так нас, грішних, мати на світ породила, що як споглянеш на дівочку вроду, то здасться тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Таволга. Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Да чи знатиме женчик, яку благодать бере собі од господа милосердного?

Орися. Паноченьку! Приснився мені предивний сон. Здалось, прийшла з того світу покойна паніматка, стала наді мною в головах да й каже: «Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: щодень благаю господа милосердного, щоб послав тобі вірного чоловіка!».

Таволга. Єсть багато людей, і статечних, і значних, що залицяються на тебе, да не хотілось би мені оддавать тебе в руки сивому дідові: зв'ялить тебе, ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би оддавать тебе й за молодого шибайголова, що не

поживе довго без степу да коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!

Орися. Паноченьку! Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода чиста, як скло, рине по камінням.

Таволга. Чого ж тобі, Орисю, так далеко їздити?

Орися. Хіба ж то вже, паноченьку, й далеко? На півгодини ходи; да туди ж усе їхати лугом да левадами, що й незчуєшся, як вода заблищить і зашумить під горою.

Таволга. О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же мені старого Гриву! *(Ідуть).*

Куліш. От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу. І так, як ясна зоря вночі покотиться, палаючи, по небу, так тая Орися проїжджала широким лугом з своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине з гори і б'ється на дрібні склянки об каміння.

Виходять Грива, Орися і Дівчата.

Дівчина 1. Дідусю! А чого та круча прозвалась Туровою?

Грива. Ой мої голуб'ята! Сказав би вам, да тільки більш не поїдете сюди на річку.

Дівчина 2. Що ж там таке? Скажи-бо таки нам, дідусю!

Грива. Колись-то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Отож раз поїхав він на полювання да й одбивсь у пуші од своєї челяді. Іде да іде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

Орися. А що ж то, дідусю, за тури?

Грива. То, моя крихітко, були дикі бики з золотими рогами... Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а од неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь, і

про те, що заблудив у пуші: вхопила його за серце тая чудовная краса. «Дівчино! — рече, — будь мою жоною!» А вона рече: «Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться». А князь їй знову: «Як не згодишся на мое проханне, то я твої тури постреляю», — «Як постреляєш мої тури, то вже більш нічого не стрелятимеш». Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогії тури. Сунулись ті тури в пушу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло, а Трубайло тоді був не такий узенький, як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! Да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: «Потопив еси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пуші по всі вічні роки!» От же й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пуші і ніяк не знайде свою Переяслава.... А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води.

Орися. Дивіться, дівчата! На Туровій Кручі князь на сивому коні.
Дівчина 3. Хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Виходить Осауленко.

Грива. Гей-гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хіба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?

Осауленко. Да й за те слава богу, що хоть на кручу вибрався.
Скажи, будь ласка, дідусю, як мені виїхати к Війтовцям?

Грива. А чого тобі треба в Війтовцях?

Осауленко. Через Війтовці лежить моя дорога.

Грива. А куди ж лежить твоя дорога?

Осауленко. Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

Грива. Нехай же тобі господь у доброму ділі помагає. Ось, куди тобі їхати.

Дівчина 1. Ой, який козак гарний, ніби змальований! Се твій суджений!

Дівчина 2. Ні, се твій.

Дівчина 3. Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня ж таки вам пишній князь! Се нашій панночці суджений!

Орися. Збожеволіла, ти, Параско! Хіба не чула, що він сказав дідові?

Дівчина 1. Що ж, що їде свататися! Судженої й конем не об'їдеш!
(*Ідуть*).

Куліш. Попрала дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі да веселі; щечечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертаються.

Дівчина 2. Орисю, наша панночко! Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Се ж того козака, що ми бачили, се ж твого князя, се ж твого судженого!

Осауленко. Се ж вона, се ж вона! Я ж приїхав подивиться, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідаться, чи вже надбала шитих рушників у скриню.

Таволга. От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи, може, підождеш кращого? (*Орися і Осауленко мовчать, поглядаючи одне на одного*). Де вже такий козак да люб не буде! Обніміться ж да поцілуйтесь, да й боже вас благослови!

Куліш. Чи багато ж наїхало дружини на весілля, чи бучно одбули гостей, чи довго гуляли — се вже не наше діло розказувати. Бачив я Орисю саме перед весіллям; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді — ще стала краща замужем, і дитина в неї, як божа зірочка. Вже я не раз думав собі, на неї дивлячись: «Се божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!..»

Ведуча. Ми знаємо Пантелеймона, або, як він сам зневажливо називав себе, Панька Куліша — як поета і прозаїка, автора першого в українській літературі історичного роману «Чорна Рада», історика і літературознавця, автора українського правопису та перекладача Святого Письма, критика, редактора, видавця, журналіста... одна його постать охопила чи не всі сфери української культури.

Ведучий. Мабуть, я не помилюся, коли скажу, що в тодішній українській літературі ми не знайдемо твору — поезії, белетристики, публіцистики, — де б так повно, з такою силою переконання було окреслено завдання українського національного відродження. Куліш — ідеолог і творець української нації в її шляхетських елементах, Куліш — консолідатор розпорощених прошарувачь української дрібно маєткової інтелігенції, Куліш — організатор національної культури...

Ведуча. Пантелеймон Куліш — особистість багатооб'ємна. І кожен з нас бачить у ній маленьку частинку самого себе вчорашнього, сьогоднішнього, завтрашнього. Лицедіїв це лякає, праведників це прихиляє, а взагалі всіх причаровує і заворожує, лише треба зробити один крок до невичерпного джерела творчості і життя видатного українського письменника Пантелеймона Олександровича Куліша.

Він постійно і наполегливо шукав свою Україну — у Європі, Росії та, власне, у самій й Україні...

Учениця. Коханий край! Край волі і недолі!

Сміюсь до нього, сміючися плачу.

Роблю-працюю на чужому полі

І радуюсь, що вже його не бачу.

В моїх руках понуро кобза дзвонить,

Останні мрії й радощі хоронить.

Паскудний край! Край брехень і омани,

Дурив еси сусід міражем честі...

Тебе купили, як лежав ти п'яний,

І по заслuzі гладять против шерсті.

Рай по словах, на ділі — пекло люте...

Коли б мені, коли б тебе забути!

Ведуча. Доля простелила для Пантелеймона Олександровича Куліша довгий життєвий шлях. Народився «гарячий Панько» 7 серпня 1819 року в містечку Воронежі колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії. Був дитиною від другого шлюбу заможного хлібороба Олександра Андрійовича і дочки козацького сотника Івана Гладкого — Катерини. Була в нього і «духовна мати» —

сусідка по хуторах Уляна Терентіївна Мужилівська. «На весь вік свій набравсь він від неї ідеального погляду на життя людське, що не в одній речі йому й зашкодило»³. Згодом було навчання у Новгород-Сіверській гімназії, Київському університеті, перші літературні спроби та наукові розвідки, педагогічна праця у північній Пальмірі, подорож до Західної Європи... Туди він вирушив разом із молодію дружиною — Олександрою Білозерською — майбутньою українською письменницею Ганною Барвінок.

Ведучий. Її називали українською Беатріче... 15-річна Олександра та її майбутній чоловік (старший від неї на дев'ять років) познайомилися на хуторі Мотронівка: Куліш, уже багатообіцяючий письменник, приїхав туди погостювати на запрошення свого друга, Василя Білозерського, майбутнього редактора «Основи», відомого діяча української культури, рідного брата Олександри. Для панянок Білозерських він склав тут популярну історію України, а в січні 1847 року відбулося вінчання Пантелеймона і Олександри. Як згадує Василь, сестра, вихована «під уважним наглядом матері», прагнула (або була вимушена) бути стриманою з Кулішем. Чи знав він тоді, що «тиха» й «сором'язлива» Олександра заявила матері буквально таке: «Ви не бажаєте, щоб я вийшла заміж за Пантелеймона Олександровича, — я з вашої волі не вийду, але ніхто інший не буде моїм чоловіком»?

Ведуча. А тим часом Куліш сказав її брату Василю: «Нехай вона вийде до мене в липову алею, щоб я знав, що вона мене кохає». І о 4-й годині ранку, коли ще зорі світилися, юна дівчина прийшла на побачення до П. Куліша. «Якщо любиш — люби дуже сильно, якщо не любиш — не жартуй, — застеріг він дівчину». Свідками їх кохання були солов'ї...

Ведучий. Сестри Білозерські — Надія, Любов і Олександра — дуже гарно вишивали. На хуторі Мотронівка в літературно-меморіальному музеї Пантелеймона Куліша «Ганнина

³ Куліш П. Твори: В 2 т. — Т. 1. / П. Куліш. — Київ: Наук. думка, 1994. — 752 с. [С. 237].

Пустинь» розташована експозиція «Рушник, що вміє промовляти». Серед рушників почесне місце займає кралевецький рушник, на якому вишито «1894 рік», саме цей рушник знає слова, які промовляв П. Куліш до дружини на їхньому золотому весіллі.

«О Саша! — воскричал он в порыве нежности и признательности. — Будь благословен день нашего знакомства». На що Олександра Михайлівна йому відповіла: «Какая я была умная, что в 15 лет умела оценить и отличить тебя от всех других».

Учень. Я згадую той день і час благословенний,
Як дух твій молодий мене з землі підняв
І побут хуторний, захмарений, буденний,
Огнем твоїх очей живущих осіяв.
Що та вода в казках живуца і зцілюща?
Жизнь в тебе у очах, блаженна — невмируща.

Учениця. «О, ні, з тобою ми, Пречиста, не помрем:
Зоставим дві душі у любій Материзні,
Світитимуть вони спарованим огнем
Народу темному, безбатченку в Отчизні.»

Ведуча. Боярином на весіллі був Т. Шевченко і, як кажуть, він довго зберігав ту квітку, що пришпилила йому молода. Куліша та Шевченка єднала любов до України та її народу, її мови, славного минулого, прагнення служити батьківщині. «Глибина чуття своєї народності була в обох їх однакова, тільки в Шевченка кров буяла без упину; Куліш уже й тоді шукав рівноваги серця і розуму, рівноваги хочу і мушу. Енергія холодна, мовчазна, а проте необорима ні щастям, ні лихом, була і є ідеалом його»⁴.

Куліш. Одного разу до мене на квартиру завігала людина в полотняному одязі й з дитячою безпосередністю мовила: «Здорові були! А вгадайте — хто?» — «Та хто ж, як не Тарас Шевченко!». За цим пішли нескінченні розмови, спілкування і вдень, і вночі, спільні мандри, співання народних пісень, у яких обоє кохалися. Дружба наша спалахнула відразу — і на усе життя.

⁴ Куліш П. Твори: В 2 т. — Т. 1. / П. Куліш. — Київ: Наук. думка, 1994. — 752 с. [С. 249].

Ведучий. Вони — сперечалися, сварилися, мирилися й товаришували, але однозначно — шанували один одного й це було взаємно. Вони разом брали участь у діяльності Кирило-Методіївського товариства. Шевченко позитивно оцінив перше видання «Граматки» Куліша і особливо його «Записки о Южной Руси. І за життя Кобзаря, і особливо після його смерті П. Куліш багато зробив для збереження літературного спадку Тараса Шевченка.

Учень. Поховали — закопали
У могилу силу;
Пишним лавром іскрасили
Дорогу могилу.
Не так лавром іскрасили,
Як слізьми зросили,
Що не стало на Україні
Віщової сили.
То була спасенна сила,
Що взяла могила,
Щиру правду проявила,
Очі нам відкрила.
Крізь туман письменства клятий
Зирно прозирнула
І з занедбаної хати
Сяєвом сяйнула⁵.

Ведучий. Якою повинна бути Україна, яким шляхом вона має йти — на це питання Пантелеймон Куліш шукав відповідь усе життя, то впадаючи у ту або іншу крайність, то намагаючись знайти «золоту середину». Може, тому так злободенно читається зараз його роман «Чорна Рада», такими близькими і зрозумілими є його герої — священник і воїн Шрам та гетьман Яким Сомко, лукавий Іван Брюховецький та мужній і щирий Кирило Тур, сліпий, але духовно видющий кобзар та смішний Черевань, закохані Петрусь і Леся... У 2000 році за романом Пантелеймона Куліша режисером Миколою

⁵ На двадцяті роковини великого похорону // Куліш П. Твори : В 2 т. Т. 1 : Поезія / Куліш П. ; Підгот. тексти, упоряд. і склав прим. М. Л. Гончарук; Авт. передм. М. Г. Жулинський. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 179-180.

Засєєвим-Руденко був знятий однойменний фільм, уривок із якого пропонуємо переглянути.

Ведучий. Невипадково після бурхливих історичних подій, «Чорна рада» закінчується майже ідилічною сценою подружнього життя Петра і Лесі на хуторі... Хутір став для Пантелеймона Куліша ідеалом як і суспільного, так і особистого життя. Можна сказати, свою Україну він знайшов на хуторі Мотронів-ка..., де зараз знаходиться його історико-меморіальний музей.

Фотографії історико-меморіального музею

Ведучий. Згадаємо Пантелеймона Куліша — перекладача, адже саме завдяки йому Боже Слово прозвучало українською мовою...

Учениця. Уже з раю твоїм духом
На нас повіває;
Уже знову твоє слово
Мертвих воскрешає.
Виростають, приближають
Твоє царство діти.
Ой не дурно жили й гibli
Праведники в світі!
Виростають, — твоїм слідом,
З матернього лона
Утікають розпинатись
Серед Вавілона.
«Жено мати! Що тобі я?
Ти своє вчинила,
Як, радіючи, під серцем
Дитину носила.
Минулися ті радощі,
Минулися й муки...
Не вмістити тобі в серці
Нової науки!
Спочивай, спасенна душо,
У тихій господі,
А ми будем святу правду
Сіяти в народі.
Дай нам, мати, те справдити,
Що на чистім лоні

Сниться дітям непорочним
В грішнім Вавілоні.
Дай нам, мати, доказати,
Що ми — рідні діти
Тих великих, що за правду
Гинули на світі».

Ведучий. Світ швидко змінювався, душа поетова не встигала за ним, хоча й мудрувала на самоті, долаючи духовні вершини. Із відблиском в очах молодого жару, у змаганні знесилоного тіла з творчим духом і пішов Пантелеймон Куліш 14 лютого 1897 року з життя на своєму хуторі Мотронівка.

Згодом поруч поховали вірну дружину Ганну Барвінок та її брата Василя Белозерського. До 2000 р. на могилі були звичайні хрести, згодом поклали мармурові плити, на яких слова Пантелеймона Куліша «Зовсім інша була б річ, як би ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості України». Ці слова П. Куліш сказав понад 100 років тому, але вони не втратили своєї актуальності і сьогодні. І не відомо чи колись втратять.

Учень. Гарячий день втопивсь в нічній прозорій млі.

Ти довго Шекспіра перекладав сьогодні —
І знав, що все це — в тьму,
в майбутнє цій землі.
В неславу й забуття...
А ніч — лунка безодня —
Дзвеніла зорями... І сторінки по одній
Ще мерехтять в очах. — І на нічнім теплі
Ти полетів у даль, туди, де вже світлів
Похмурий небосхил зорею передодня.
А хутір в сяєві — казкові лаштунки,
Мов дивний Чигирин,
де сплять гетьманські залі,
Де ти вигадуєш, бадьорий і стрункий,
Залізний стиль нових універсалів...
Прокинувсь. І перо виводить ядом спраги:
«Народе без чуття, без чести, без поваги».

Першорядна зірка нашого письменства

*Літературна гра для читачів-учнів 9-10 класів
до 195-річчя від дня народження П.О. Куліша*

Мета гри: Перевірити знання читачів з життєвого та творчого доробку Пантелеймона Куліша, залучити їх до читання його творів.

Умови гри: У грі, що складається з трьох турів можуть брати участь три команди, які по черзі шляхом жеребкування обирають по одному питанню із трьох секторів. За кожну правильну відповідь команда отримує певну кількість балів. Якщо одна із команд не відповідає на задане запитання, право відповіді переходить до наступної команди, яка у разі вірної відповіді отримує 3 бали у будь-якому секторі. У разі, якщо жодна команда не дасть правильної відповіді, право відповідати отримують глядачі, які можуть передати зароблені 3 бали за вірну відповідь будь-якій команді на вибір. Виграє та команда, яка отримає найбільшу кількість балів.

Тур перший. «Біографія»

У цьому турі бібліотекарі мають змогу перевірити знання з біографії.

Сектор «Бліц-факти» (3 бали).

1. Скільки років минає від дня народження Пантелеймона Куліша у 2014 році? (195).
2. Де народився Великий українець? (містечко *Вороніж колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині — Шосткинський район Сумської області).*
3. Хто був «духовною матір'ю» Пантелеймона Куліша? (Мужиловська *Уляна Терентіївна).*

4. Ким Пантелеймону Кулішу приходится письменниця Ганна Барвінок? (*Дружиною.Справжнє ім'я Олександра Михайлівна Білозерська*).
5. Який визначний діяч української культури був боярином на весіллі Пантелеймона Куліша? (*Тарас Григорович Шевченко*).
6. Участь у якому товаристві стала причиною арешту Пантелеймона Куліша (*Кирило-Мефодієвському товаристві, де він очолював ліберальне крило*).
7. Де знаходиться історико-меморіальний музей П. Куліша? (*на хуторі Мотронівка на Чернігівщині*).
8. У яких містах Західної Європи працював П. Куліш? (*Варшава, Відень*).
9. Для якого громадсько-політичного журналу писав твори П. Куліш? (*«Основа»*).

Сектор «1 із 3»(2 бали).

1. Яку професію отримав Пантелеймон Куліша після закінчення освіти? (*вчитель, лікар, агроном*).
2. Де П. Куліш отримав початкову освіту? (*вдома, у семінарії, у гімназії*).
3. У якому журналі було надруковано роман «Чорна Рада»? (*«Основа», «Современник», «Хата»*).
4. Яке українське місто стало початком педагогічної діяльності письменника? (*Луцьк, Київ, Санкт-Петербург*).
5. Хто назвав П. Куліша «перворядною зіркою» українського письменства? (*Тарас Шевченко, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький*).
6. Якою була мета подорожі П. Куліша до Західної Європи? (*лікування, відпочинок, вивчення слов'янських мов, історії, культури та мистецтва*).

Сектор «Так або Ні» (1 бал).

1. Родина Кулішів за походженням прирівнювалася до дворянства? (*Так*).
2. Причиною арешту Пантелеймона Куліша був його роман «Чорна Рада»? (*Ні*).
3. Ідеалом Пантелеймона Куліша було хутірське життя? (*Так*).

Тур другий. «Творчість»

У цьому турі бібліотекарі мають змогу перевірити знання з творчості.

Сектор «Бліц-факти» (3 бали).

1. Як називається українська абетка, яку склав Пантелеймон Куліш? (*Кулішівка*).
2. Який переклад Пантелеймона Куліша вважають найвизначнішим? (*Святе Письмо*).
3. Якому письменнику П. Куліш присвятив двотомну працю? (*Миколі Гоголю*).
4. Який твір Пантелеймона Куліша є першим українським історичним романом? (*«Чорна Рада»*).
5. Який твір на думку письменника був найвдалішим? (*«Записки о Южной Руси»*).
6. Як називається перша поетична збірка Куліша? (*«Досвітки. Думи та поеми»*).
7. Яку назву має його перша літературна спроба? (*Циган*).
8. Віршована історична хроніка Пантелеймона Куліша? (*«Україна»*).
9. Яких англійських письменників перекладав Куліш? (*Шекспір, Байрон*).

Сектор «1 із 3» (2 бали).

1. У якому творі П. Куліш втілює ідеал свого життя? (*«Ориця», «Чорна Рада», «До кобзи»*).
2. Яка повість П. Куліша написана на тему народних переказів? (*«Січові гості», «Циган», «Огненний змій»*).
3. Про що розповідають автобіографічні повісті П. Куліша? (*Про роки навчання, про одруження, про заслання*).
4. Який твір Пантелеймона Куліша був написаний під впливом Пушкіна? (*«Алексей Однорог», «Евгеній Онегин нашого времени», «Петр Иванович Березин и его семейство, или Люди, решившиеся во что бы то ни стало быть счастливыми»*).
5. До якого жанру літератури можна віднести твір, який Пантелеймон Куліш вважав своїм найбільшим успіхом? (*Художня література, мемуарна, наукова*)

6. Оповідання якого українського письменника редагував і видавав Пантелеймон Куліш? (Панас Мирний, Іван Франко, *Марко Вовчок*).

Сектор «Так або Ні» (1 бал).

1. Пантелеймон Куліш був письменником, поетом, драматургом, фольклористом, етнографом, мовознавцем, перекладачем, критиком, редактором, видавцем. (*Так*).
2. Пантелеймон Куліш творив лише українською мовою. (*Ні*).
3. Ряд історичних праць Пантелеймона Куліша викликав обурення серед української інтелігенції. (*Так*).

Тур третій. «Чорна рада»

У цьому турі учасники зможуть показати свої знання про перший український історичний роман

Сектор «Бліц-факти» (3 бали).

1. Коли відбувалися події, описані у романі? (*У 1663 році*).
2. Де проходила Чорна рада? (*У Ніжині*).
3. Між якими гетьманами точилася боротьба на Чорній раді? (*Якимом Сомко та Іваном Брюховецьким*).
4. Які герої роману є історичними особами? (*Брюховецький, Сомко, Золотаренко, Тетеря*).
5. Хто з героїв роману був водночас священником і воїном? (*Шрам*).
6. Ким були Кирило Тур і Богдан Черногор? (*Побратимами*).
7. Хто з героїв роману розбагатів під час війни з ляхами? (*Черевань*).
8. Кому належать слова: «Ось нехай лиш Господь нам допоможе зложити до купи обидва береги Дніпрові, тоді ми позабудемо усюди правнії суди, школи, академії, друкарні, піднімемо Україну вгору і возвеселим душі тих великих київських Ярославів і Мономахів.» (*Якимові Сомкові*).
9. Вгадати за описом: «Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті — так усякому на душі мов сонечко світить». (*Леся*).

Сектор «1 із 3» (2 бали).

1. Про кого сказано: «Добрый козак, по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний і на війні щасливий; ні шабля, ні куля його не одоліє...»? (Іван Брюховецький, *Петро Шраменко*, Кирило Тур).
2. Хто з героїв роману «бачить таке, чого видющий зроду не побачить»? (Яким Сомко, *Кобзар*, Шрам).
3. Кому належать слова: «Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасти вдвох на одного»? (*Кирилові Туру*).
4. З ким була заручена Леся? (Із Петром, із *Якимом Сомком*, із Богданом Чорногором).
5. Кого можна вважати антигероем у романі «Чорна Рада»? (Череваня, Василя Невольника, *Івана Брюховецького*).
6. Яка сцена роману є фінальною? (Чорна рада, смерть Якіма Сомка, *одруження Петра і Лесі*).

Сектор «Так або Ні» (1 бал).

1. Дія роману «Чорна рада» відбувається у часи Богдана Хмельницького. (*Ні*).
2. Чорна рада — козацька рада, в якій, крім старшини, брала участь велика кількість рядових козаків (чорна від слова «чернь»). (*Так*).
3. Думки автора про долю України висловлює гетьман Яким Сомко. (*Так*).

Список літератури

1. **Арутюнова С.** Історіософський аспект творчості П. Куліша / С. Арутюнова // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 6. — С. 33-35.
2. **Баб'як П.** Листування Пантелеймона Куліша / П. Баб'як // Друг читача. — 1990. — 2 серп. — С. 7.
3. **Бенцал С.** «Чорна рада» Пантелеймона Куліша — перший історичний роман в українській літературі / С. Бенцал // Дивослово. — 2011. — № 8. — С. 43-46.
4. **Бойко М. П.** Куліш: Осмислення творчого спадку : Монографія / М. Бойко. — Дніпродзержинськ : ДДТУ, 1997. — 47 с.
5. **Болтівець С.** Психологічні особливості вивчення поезії Пантелеймона Куліша / С. Болтівець // Дивослово. — 1995. — № 4. — С. 44-46.
6. **Бондарчук О.** Українські букварі ХІХ — початку ХХ століття у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського / О. Бондарчук // Вісник Кн. Палати. — 2009. — № 2. — С. 40-43.
7. **Вергій О.** Пантелеймон Куліш і народна творчість / О. Вергій. — Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. — 120 с.
8. **Дмитрієнко М.** З генеалогії Пантелеймона Куліша / М. Дмитрієнко, В. Томозов // Українське слово. — 1996. — 18 січ. — С. 13.
9. **Іванченко М.** Цей невгамовний Куліш / І. Михайло // Вітчизна. — 1989. — № 5. — С. 154-159.
10. **Камінчук О.** Поезія Пантелеймона Куліша 80-90-х рр. ХІХ ст.: художня традиція і нові естетичні тенденції доби / О. Камінчук // Дивослово. — 2010. — № 1. — С. 51-54.
11. **Ковальчук Л.** Духовний аристократизм як складова української національної самосвідомості у творчості П. Куліша / Л. Ковальчук // Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття : Матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народж. письм. / Терноп. держав. педагог. ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 1998. — С. 127-130.
12. **Купріян О.** На звороті «романів Куліша» / О. Купріян // Бібліотечка «Дивослова». — 2012. — № 1. — С. 52-53.

13. **Кучеренко О. П. О. Куліш** — перший дослідник життя і творчості М. В. Гоголя / О. Кучеренко // Укр. л-ра в загальноосв. шк. — 2001. — № 1. — С. 45-51.
14. **Микитюк В.** Системне академічне дослідження раннього періоду творчості П. Куліша / В. Микитюк // Дивослово. — 2011. — № 1. — С. 62-63.
15. **Нахлік Є.** Апокаліпсис Пантелеймона Куліша / Н. Євген // Вітчизна. — 1990. — № 10. — С. 168-174.
16. **Нахлік О.** «Любов...благословляю...» : Особистісна лірика П.Куліша / О. Нахлік // Дзвін. — 1995. — № 10. — С. 147-149.
17. **Неділько В.** «Граматика» Пантелеймона Куліша : (До 180-річчя від дня народження) / В. Неділько // Освіта України. — 1999. — 8 верес. — С. 9.
18. **Неділько В.** Пантелеймон Куліш / В. Неділько // Дніпрова хвиля: Хрестоматія. — К., 1993. — С. 44-54 ; Дніпрова хвиля: Хрестоматія. — Київ, 1989. — С. 106-114 ; Дніпрова хвиля: Хрестоматія. — Київ, 1991. — С. 117-126.
19. **Пантелеймон Куліш.** Бібліографічні праці й канва // Зеров М. Твори : В 2 т. — Київ : Дніпро, 1990. — Т. 2 : Історико-літературні та літературознавчі праці. — С. 185-293.
20. **Полек В.** Співець українського відродження : До 175-річчя від дня народження П.Куліша. / В. Полек // Українське слово. — 1994. — 18 серп. — С. 13.
21. **Початок літературно-критичної діяльності П. Куліша** // Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття) : Посіб. для студ. гуманітарних факультетів вищих навч. закладів / Р. Гром'як. — Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. — С. 78-82.
22. **Провіяний Куліш** // Єфремов С. О. Літературно-критичні статті / С.О. Єфремов. — Київ : Дніпро, 1993. — С. 287-293. — (Українська літературна думка).
23. **Розвиток національно-визвольної ідеології.** Значення програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, праць М. Костомарова, творчості Т. Шевченка і П. Куліша для формування соціально-політичної та соціологічної думки в

- Україні // Соціологічна думка України : Навч. посіб. — Київ : Заповіт, 1996. — С. 198-213.
24. **Сарбей В.** Пантелеймон Куліш в епістолярній спадщині Ганни Барвінок (Куліш) / С. Віталій // Київська старовина. — 1994. — № 6. — С. 7-11.
25. **Терлецький В.** Наші основи — від «Основи»? / В. Терлецький // Київ. — 2011. — № 9-10. — С. 2-18.
26. **Тетеріна О.** Значення перекладацької діяльності Пантелеймона Куліша / О. Тетеріна // Укр. мов. та л-ра (Шкільний світ). — 1997. — № 12(28). — С. 2.
27. **Томашівський С.** Куліш і українська національна ідея / С. Томашівський // Укр. світ. — 1995. — № 1-3. — С. 16-17.
28. **Українська національна ідея Пантелеймона Куліша.** Поезія // Степанишин Б. Українська література : Підруч. для 9 кл. / Б. Степанишин. — 6-те вид. — Київ : Освіта, 2000. — С. 293-298.
29. **Шевельов Ю.** Кулішеві листи і Куліш у листах / Ю. Шевельов // Вибрані листи Пантелеймона Куліша. — Нью-Йорк ; Торонто, 1984. — С. 19-57.

ДЛЯ НОТАТОК

Методичні поради
Великі українці:
Пантелеймон Олександрович Куліш —
фундатор українського відродження
(до 195-річчя від дня народження)

Автор-укладач
ГАЛЕТА Олена Валеріївна

Літературний редактор: Кійко Н. М.

Комп'ютерна верстка: Кійко Н. М.

Підписано до друку 09. 10. 2014 р.
Зам. № 27. Тираж 75 прим.

Видавець та виготовлювач:
НБУ для дітей
Вул. Баумана, 60, м. Київ, 03190
Тел/факс. 400-65-87, тел. 400-05-01, 400-70-91
<http://www.chl.kiev.ua>
mail: library@chl.kiev.ua